

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА КРИМІНАЛІСТИКИ. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.851.3

Остапчук Л. Г.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права та кримінології,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів

ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ АРЕШТУ ЩОДО ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У СВІТЛІ ВИМОГ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПЕНІТЕНЦІАРНИХ ПРАВИЛ

У статті розглянуто правове регулювання змісту і виконання кримінального покарання у виді арешту щодо військовослужбовців і прогалини в кримінально-виконавчому і військовому законодавстві щодо виконання зазначеного виду покарання та його відповідність нормам міжнародного законодавства, зокрема, Європейським пенітенціарним правилам.

Ключові слова: засуджений, військовослужбовець, арешт, гауптвахта.

Постановка проблеми. Проблема виконання покарання була і залишається питанням, що привертає увагу широкого кола спеціалістів у сфері кримінального та кримінально-виконавчого права.

Це пояснюється тим, що наукове вивчення спірних питань виконання покарання може здійснювати позитивний вплив на процес виправлення та ресоціалізації засуджених. Покарання у виді арешту є новим видом кримінального покарання та малодослідженим з точки зору кримінально-виконавчого права, особливо стосовно певних категорій засуджених (неповнолітніх, військовослужбовців), що створює передумови для поглибленого вивчення нами цієї проблеми.

Метою статті є вивчення особливостей виконання покарання у виді арешту стосовно засуджених військовослужбовців шляхом зіставлення норм Європейських пенітенціарних правил з нормами вітчизняного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання законодавчого визначення і практичного застосування такого виду покарання як арешт, а також загальні проблеми вчення про покарання, що безпосередньо стосуються й арешту, досліджувалися в роботах відомих вітчизняних та зарубіжних учених, серед яких праці: Авраменка А. М., Автухова К. А., Бадири В. А., Вартилицької І. В., Вербенського М. Г., Грищука В. К., Джузи О. М., Денисової Т. А., Колба О. Г., Корчинського В. О., Кудрявцева В. М., Келіна С. Г., Мельника М. І., Мацко А. С., Меркулової В. О., Степанюка А. Х., Трубникова В. М., Ткачової О. В., Фаренюка С. Я., Черкасова С. В., Черненко Н. П., Шинкарьова Ю. В. та ін.

У сучасній українській кримінально-правовій та кримінологічній науці деякі питання покарання у виді арешту були предметом дисертаційного дослідження Черкасова С. В. «Кримінологічна концепція альтернативних мір покарання» (2006 р.), Шинкарьова Ю. В. «Арешт як вид кримінального покарання та особливості правового регулювання його виконання та вибування» (2007 р.). Науковий внесок цих учених у розробку цього виду покарання є досить вагомий, він суттєво збагатив кримінальну та кримінологічну науку, має значну прикладну цінність. Однак їхні праці стосувалися лише окремих питань теорії кримінального права і науки кримінології.

На сучасному етапі реформування Державної пенітенціарної служби України залишається значне коло питань, що стосуються самої процедури (механізму) виконання покарання у виді арешту стосовно засуджених військовослужбовців, а від ступеня наукової розробленості визначеного питання значною мірою залежить і адекватність законодавчого врегулювання цього виду покарання та ефективність його практичного застосування.

Виклад основного матеріалу. Покарання у виді арешту законодавець відносить до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, що полягає відповідно до ч. 1 ст. 60 Кримінального кодексу України (КК України) у триманні засудженого в умовах ізоляції на строк від одного до шести місяців. Досліджуваний вид кримінального покарання щодо військовослужбовців має свою специфіку, оскільки військовослужбовці відбувають покарання безпосередньо під час проходження військової служби. Тому у процесі

відбування покарання у виді арешту засуджені військовослужбовці не втрачають свого спеціального статусу.

Оскільки теорія кримінального права України та судова практика раніше не знали такого виду кримінального покарання як арешт, то мають певний інтерес особливості його застосування щодо військовослужбовців, особливо відповідність норм вітчизняного законодавства нормам міжнародного права.

Безпосередньо сам порядок виконання цього виду покарання щодо військовослужбовців регламентований ст. 55 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК України), в якій зазначається, що засуджені військовослужбовці відбувають покарання у виді арешту не в арештному домі, а на гауптвахті.

Якщо звернутися до словника, то можна знайти визначення цього поняття: «Гауптвахта – місце в армії, де примусово утримують військовиків-порушників військової дисципліни» [1]. У свою чергу, в Інструкції про порядок і умови тримання засуджених, узятих під варту та затриманих військовослужбовців, що затверджена наказом Міністерства оборони України № 656 від 26.09.2013 року, наведено дещо інше визначення поняття гауптвахти, що більш влучно розкриває його зміст, а саме: це спеціальне приміщення, яке обладнано в органах управління Служби правопорядку (підрозділах Служби правопорядку) з метою виконання покарання для військовослужбовців та військовозобов'язаних, засуджених до арешту, військовослужбовців і військовозобов'язаних, заарештованих в адміністративному порядку, тримання узятих під варту та затриманих військовослужбовців і військовозобов'язаних, або приміщення (намет), яке може тимчасово обладнуватися на полігонах, у навчальних центрах та районах виконання Збройними силами України завдань за призначенням. Гауптвахта є досить специфічним закладом, що забезпечує перш за все виконання покарання для засуджених військовослужбовців та військовозобов'язаних, засуджених до арешту. Перебувати на гауптвахті можуть тільки засуджені та затримані військовослужбовці. Порядок тримання на гауптвахті чітко регламентований Законом України «Про статут гарнізонної та вартової служби Збройних сил України».

Необхідно звернути увагу на те, що в основу Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-

виконавчої служби України, затвердженої Указом Президента України № 631/2012 від 8.11.2012 року, покладені вимоги міжнародних стандартів щодо поводження із засудженими, зокрема положення Європейських пенітенціарних правил (Рекомендація № R (2006) 2 Комітету Міністрів держав-учасниць), прийняті Комітетом Міністрів 11 січня 2006 року на 952-й зустрічі заступників Міністрів.

Серед основних проблем законодавства України, що регламентує правовий порядок виконання та відбування покарання у виді арешту засудженими військовослужбовцями, можна визначити його невідповідність міжнародним стандартам. Таким міжнародно-правовим актом, зокрема, є Європейські пенітенціарні правила (ЄПП).

Зіставлення норм вітчизняного законодавства та Правил варто розпочати з прийому засудженого військовослужбовця на гауптвахту, що проводиться відповідно до ст. 8 Додатка 12 до Статуту гарнізонної та вартової служби «Про гауптвахту». Прийняття військовослужбовців, засуджених до арешту, на гауптвахту Служби правопорядку здійснює начальник органу управління Служби правопорядку в гарнізоні або його заступник разом з начальником гауптвахти Служби правопорядку на гауптвахті у спеціально обладнаній кімнаті. Усі військовослужбовці, засуджені до арешту, які прибули на гауптвахту, підлягають обов'язковому медичному огляду. Організація медичного огляду та надання медичної допомоги покладається на начальника медичної служби гарнізону. Відповідна норма міститься у Правилі № 15 ЄПП. Про захворілих військовослужбовців начальник гауптвахти повідомляє начальнику медичної служби гарнізону, який здійснює заходи щодо надання медичної допомоги такому засудженому. Про скарги військовослужбовців, які перебувають на гауптвахті, про стан їхнього здоров'я начальник варти при гауптвахті зобов'язаний повідомити начальнику гауптвахти. Поняття лікарської таємниці у цьому випадку відсутнє. Посади штатних лікарів при гауптвахті відсутні, що є порушенням Правил № 41 ЄПП. Порядок госпіталізації засуджених військовослужбовців, які відбувають покарання у виді арешту, не врегульований законодавцем, що суперечить Правилу № 46

ЄПП. У разі звільнення засудженого після відбуття покарання у виді арешту медичний огляд не проводиться, що не відповідає Правилу № 33.6 ЄПП.

Також відповідно до Правила № 18.8 п. а ЄПП передбачено роздільне тримання підслідних від засуджених, чоловіків – окремо від жінок, а молодих ув'язнених – окремо від ув'язнених старшого віку. А ч. 2 статті 55 КВК України передбачає дещо інший розподіл засуджених до арешту військовослужбовців, зокрема, засуджені військовослужбовці з числа офіцерського складу розміщуються окремо від інших категорій військовослужбовців; засуджені військовослужбовці, які мають звання прапорщиків, мічманів, сержантів і старшин, окремо від військовослужбовців рядового складу; засуджені військовослужбовці, які проходять службу за призовом, окремо від засуджених військовослужбовців, які проходять службу за контрактом. Про окреме утримання чоловіків від жінок мова взагалі не йде, хоча у Збройних силах України проходять службу військовослужбовці-жінки. Про залучення до несення вартової служби осіб жіночої статі у законодавстві не зазначається, тому і виконання покарання у виді арешту щодо засуджених жінок-військовослужбовців є проблематичним (проведення особистого огляду), беззаперечно, ця норма суперечить Правилу № 54.5 ЄПП, в якому зазначено, що особистий огляд засуджених повинен проводити тільки персонал гауптвахти тієї ж статі.

Відповідно до Правила № 24.9 ЄПП під час прийому ув'язненого до пенітенціарної установи, смерті або тяжкій хворобі та під час отримання ним важкої травми або доправлення ув'язненого до лікарні адміністрація мусить, якщо тільки ув'язнений не забажає не робити цього, негайно поінформувати про це дружину (чоловіка) або партнера ув'язненого, або, якщо ув'язнений не одружений, найближчого родича або іншу особу, раніше визначену ув'язненим. Під час виконання арешту щодо засудженого військовослужбовця ні командування військової частини, ні начальник гауптвахти не повинен повідомляти про це родичам засудженого військовослужбовця.

Про зміну свого правового становища та своє місцезнаходження засуджений військовослужбовець може повідомити своїм родичам і близьким поштою. Розділ 8 Інструкції про порядок і

умови тримання засуджених, узятих під варту та затриманих військовослужбовців, передбачає, що засуджений військовослужбовець має право вести телефонні розмови з особами, які перебувають поза межами гауптвахти, користуватися глобальною мережею Інтернет, але хто і яким чином буде організовувати такі розмови законодавцем не визначено. Таким чином, Правило 24.9 ЄПП під час виконання арешту щодо засудженого військовослужбовця в цей час не виконується.

Правило 31.5 ЄПП передбачає, що з урахуванням вимог гігієни, порядку та безпеки засуджений може купувати або в інший спосіб придбати для особистого користування товари, включаючи харчі та напої, за цінами, які не перевищують надмірно ціни на аналогічні товари на волі. Частина 7 ст. 55 КВК України визначає, що засудженим військовослужбовцям під час відбування покарання у виді арешту виплачується оклад за військове звання, але порядок придбання ними товарів для особистого користування не передбачений КВК України.

У Правилі № 71 ЄПП зазначено, що за пенітенціарні установи повинні відповідати органи державної влади, не підпорядковані військовому відомству, поліції або карному розшуку, натовість гауптвахти, де відбувають покарання у виді арешту засуджені військовослужбовці, входять до складу Збройних сил Міністерства оборони України.

Правило № 76 ЄПП передбачає, що персонал повинен ретельно підбиратися, мати належну підготовку, яка повинна надаватися як на початку, так і надалі, оплачуватися на рівні фахівців і мати статус, який поважається в громадянському суспільстві. Відповідно до Правилу № 81 ЄПП перед тим, як персонал стане до своїх обов'язків, він має пройти курс підготовки з виконання загальних і конкретних обов'язків та мусить здати теоретичний і практичний іспити, а курс підготовки всіх працівників має включати вивчення міжнародних і регіональних документів та норм у сфері прав людини, особливо Європейської конвенції з прав людини та Європейської конвенції із запобігання катуванням та нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання, а також вивчення застосування вимог Європейських пенітенціарних правил. Порівнюючи вітчизняне та міжнародне

законодавство, можна з упевненістю сказати, що ця норма не працює. Підбір та підготовка персоналу гауптвахти нині відбувається згідно зі Статутом гарнізонної та вартової служби Збройних сил України. Начальники гарнізонних гауптвахт призначаються наказом командувача військ оперативного командування, кваліфікаційних екзаменів для них не передбачено. Навчання вартових здійснюється відповідно до Статуту гарнізонної та вартової служб Збройних сил України, що передбачає вивчення особовим складом варти своїх обов'язків, проходження теоретичного та практичного інструктажу.

Також відповідно до Правила № 85 ЄПП чоловіки і жінки мають бути збалансовано представлені у штатному розписі пенітенціарної установи, на жаль, можна констатувати факт невідповідності персоналу гауптвахт вимогам Європейських пенітенціарних правил.

Висновки. Таким чином, законодавче регулювання і практична діяльність гауптвахт щодо виконання покарання у виді арешту щодо засуджених військовослужбовців багато в чому суперечать нормам міжнародного законодавства. Тому проведення реформ у пенітенціарній сфері є надзвичайно доречним на цей час. Перш за все необхідно привести військові пенітенціарні установи у відповідність до вимог міжнародно-правових актів, що визначають правила поведіння із засудженими та ув'язненими, адже більшість із них мають не рекомендаційний, а обов'язковий характер.

Список використаних джерел

1. Ахметшин Х. М. Специальные виды уголовного наказания, применяемые к военнослужащим. Москва: ВПА, 1973. 174 с.
2. Военный энциклопедический словарь / редкол.: Горкин А. П., Золотарков В. А. и др. Москва: Рипол Классик, 2002. 1664 с.
3. Кримінально-виконавчий кодекс України: науково-практичний коментар / Степанюк А. Х., Яковець І. С.; за заг. ред. Степанюка А. Х. 2-ге, доповн. і переробл. Харків: Одісей, 2008. 560 с.
4. Про дисциплінарний статут Збройних сил України: Закон України від 24.03.1999 р., № 549-14. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/551-14> (дата звернення: 13.11.2017).
5. Про Статут гарнізонної та вартової служби Збройних сил України: Закон України від 24.03.1999 р., № 550-14. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/550-14> (дата звернення: 13.11.2017).

Остапчук Л. Г.

ИСПОЛНЕНИЕ НАКАЗАНИЯ В ВИДЕ АРЕСТА ОТНОСИТЕЛЬНО ВОЕННОСЛУЖАЩИХ В СВЕТЕ ТРЕБОВАНИЙ ЕВРОПЕЙСКИХ ПЕНИТЕНЦИАРНЫХ ПРАВИЛ

В статье рассмотрено правовое регулирование содержания и исполнения уголовного наказания в виде ареста относительно военнослужащих и пробелы в уголовно-исполнительном и военном законодательстве по выполнению указанного вида наказания и его соответствие нормам международного законодательства, в частности Европейским пенитенциарным правилам.

Ключевые слова: осужденный, военнослужащий, арест, гауптвахта.

Ostapchiuk L. H.

THE EUROPEAN PENITENTIARY REGULATIONZ AS TO THE ARREST OF SERVICEMEN

The author considers that the investigated criminal penalty applied to servicemen has its peculiarities, as servicemen serve their sentence while being in the army, so arrested servicemen are not deprived of their special status that is regulated by the departmental nominative and legal acts.

The author states that as Criminal Law theory of Ukraine and judicial practice has never dealt with such criminal punishment as arrest so the correspondence of national norms of legislature to norms of International law is of great interest to lawyers.

Among the main issues of legislature in Ukraine regulate legal rules dealing with arrest one can define its discrepancy between the European penitentiary regulations and national ones.

The author focuses on the norms that assure the right to health care, the right to buy food and articles of top priorities, the right to have sittings with relatives and close friends, the right to make telephone calls, the right to be kept in custody with the convicts of the same sex, the right to be treated with respect to person's dignity for the convicted servicemen.

The author marks that it is a good experience to involve a highly qualified staff in work with convicted servicemen. This staff should be selected properly, they should have appropriate training, wages and the status that is respected by the community.

The author considers that legislative regulation and practical activity of guardroom dealing with the arrest of servicemen is at variance with norms of international legislature. That is why carrying out the reforms in the penitentiary service is urgent nowadays. First of all it is necessary to bring military penitentiary institutions into accordance with international legal acts that define the rules of treatment convicts and inmates as most of them have a reference and an obligatory character.

Key words: convicted, a serviceman, an arrest, a guardroom, penitentiary service.